

"וכל בני בשר יקראו בשמך" - על החובה ההלכתית למלחמת חורמה בעובדי ע"ז הרב אלישע פיקסלר

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. ציווי תורה שבכתב - מהם וכלפי מי נאמרו
- ג. הרחבת איסור כריתת הברית - שיטת מכילתא דרשב"י
- ד. כלפי מי נאמר איסור כריתת הברית - שיטת תוספות
- ה. כלפי מי נאמר איסור כריתת הברית - שיטת הרמב"ם
- ו. האם קבלת ז' מצוות בני נח היא תנאי בעשית שלום עם עע"ז שלא מז' עממין
- ז. שורש מחלוקת הרמב"ם ותוספות: מדוע צייתה התורה על השמדת ז' עממין
- ח. הבדל בין ז' העמים לשאר עע"ז - לדעת הרמב"ם
- ט. תפקידה ויעודה של מלחמת הרשות - לצרכי המלך או לשם שמים
- י. הריגת ז' עממין ושאר עע"ז - חובת היחיד או חובת הציבור - עיון בדעת הרמב"ם
- יא. שיטת בעל ספר החינוך
- יב. ביאור התוספות והרמב"ם לדברי הגמרא "אזהרתן זו היא מיתתן"
- יג. סיכום שיטות הראשונים בנושא ומשמעותיהן הרוחניות
- יד. הערה עקרונית בשולי הדברים

1. הקדמה

"כיון שהיתה מטרת כל התורה, וצירה אשר עליו היא סובבת הוא סילוק ע"ז ומחיית עקבותיה..."¹, כך רואה הרמב"ם את תפקיד התורה מבחינה ערכית-אלוקית. מהו הישום ההלכתי של תפיסה זו? מהן גבולותיה? במאמר זה נתיחס לשאלות אלה, תוך כדי התמקדות בעיקר בשיטות, הרמב"ם ובעלי התוספות והשוואה ביניהן, אך לא נימנע מהצגת גישות נוספות בנידון. עיוננו יוקדש ברובו לבירור הפן ההלכתי, אך נקדיש, בעז"ה, מקום גם לפן ההגותי וגם לזה ההסטורי.

1. רמב"ם, מו"נ ג, לז תרגום הרב קאפח.

מפאת אורך היריעה לא נטפל כמעט בשאלת חובת ביעור ע"ז עצמה², אלא בענינים של עובדיה והיחס אליהם.

שתים הן השאלות העיקריות שבהם נעסוק, הן ותולדותיהן:

(א) איסור כריתת ברית - כנגד מי מכוון?

(ב) חובת מניעת המצאות עע"ז - רק בא"י או בכל מקום?

ותולדותיהן:

(ג) האם מוטלת על עם ישראל החובה להיות 'מסיונר' ולהפיץ את אמונת היחוד

גם בין שאר העמים? באילו אמצעים עליו לנקוט כדי להגשים מטרה זו?

(ד) חובת מחית ז' עממין, חובת ציבור או יחיד?

II. ציווי תורה שבכתב - מהם וכלפי מי נאמרו

במספר מקומות מתיחסת התורה שבכתב לנושא. למשל בספר שמות (פרק כג):

(כג) כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמרי והחתי והפרזי והכנעני החוי

והיבוסים והכחדתי: (כד) לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם ולא תעשה

כמעשיהם כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבתיהם:

ובהמשך שם:

(לב) לא תכרת להם ולא להיהם ברית: (לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אתך

לי כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש.

בפרשת כי תישא (פרק לד) מופיע שוב איסור כריתת הברית:

(יב) השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ אשר אתה בא עליה פן יהיה

למוקש בקרבך. (יג) כי את מזבחתם תתצון ואת מצבתם תשברון ואת

אשריו תכרתון. (יד) כי לא תשתחוה לאל אחר כי ה' קנא שמו אל קנא הוא.

(טו) פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא

לך ואכלת מזבחם. (טז) ולקחת מבנתיו לבניך וזנו בנתיו אחרי אלהיהן

והזנו את בניך אחרי אלהיהן. (יז) אלהי מסכה לא תעשה לך³:

וחזר ושילש דבריו הכתוב בפרשת ואתחנן (פרק ז) בתוספת נופך:

(א) כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים

רבים מפניך החתי והגרשני והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסים שבעה

גוים רבים ועצומים ממך: (ב) ונתנם ה' אלהיך לפניך והכיתם החרם

2. על כך ראה הערה 78.

3. על שאלת הצורך בחזרה על האזהרה מכריתת הברית עיין שם ברמב"ן על פסוק יא.

תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם : (ג) ולא תתחתן בם בתך לא תתן לבנו ובתו לא תקח לבנד : (ד) כי יסיר את בנד מאחרי ועבדו אלהים אחרים וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר : (ה) כי אם כה תעשו להם מזבחתיהם תתצו ומצבתם תשברו ואשיריהם תגדעון ופסיליהם תשרפון באש : (ו) כי עם קדוש אתה לה' אלהיך בך בחר ה' אלהיך להיות לו לעם סגלה מכל העמים אשר על פני האדמה :

ובפרשת כי תצא (פרק כ) :

טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל נשמה : (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי הכנעני והפרזי החוי והיבוסי כאשר צוך ה' אלהיך : (יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם וחטאתם לה' אלהיכם :

מספר איסורים וציווי אחד מונה הכתוב :

1. איסור כריתת ברית - איסור המופיע בשלושה מקורות.
 2. איסור ישיבה בארץ.
 3. איסור חיתון.
 4. לא לחון אותם.
 5. איסור להחיותם.
- ומצוה אחת והיא להחרימם - מופיעה בשני מקומות.
- פשט הפסוקים מלמד בפירוש כי "הכתובת" של איסורים אלה הם שבעת עמי כנען.

III. הרחבת איסור כריתת הברית - שיטת מכילתא דרשב"י

לעומת הפשט שלמדנוהו לעיל, במכילתא⁴ מופיע דבר חדש. וזו לשונה : השמר לך פן תכרת ברית ליושב הארץ הרי זו אזהרה **שלא לכרות ברית לעובדי ע"ז**. עיון בלשון המכילתא מלמד שיש כאן אזהרה על איסור כריתת ברית עם כלל עע"ז ולא דווקא משבעת העממין.

מנין למדה המכילתא הרחבה זו? בפשטות ניתן לומר שאת איזכורם של עמי כנען ראה בעל המדרש בדרך של "לא דיבר הכתוב אלא בהווה" והם רק כדוגמא לכלל עע"ז. יתירה מכך : בפסוקים, במספר מקומות, מפורש טעם האיסורים הנ"ל,

4. מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק לד יב.

אומנם בניסוחים שונים, אך כולם מכוונים לאותו ענין. בפרשת משפטים נאמר הנימוק: "פן יחטיאו אתך ליי", ובפרשת כי תישא: "פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחו: ולקחת מבנתיו לבניך וזנו בנתיו אחרי אלהיהן והזנו את בניך אחרי אלהיהן"⁵. לאור נימוק זה עולה מאיליו שהאיסור מכוון מבחינת טעמו אל כלל עע"ז⁶, ולא דווקא לשבעת העממין⁷. לעומת דעתה הברורה של המכילתא, מצאנו בין רבותינו הראשונים מחלוקת בנידון.

IV. כלפי מי נאמר איסור כריתת הברית - שיטת תוספות

בשני מקומות מצאנו התייחסות מפורשת של בעלי התוספות לשאלה זו. כותב התוספות ביבמות⁸:

"...ואם תאמר והיכי כרת ברית שלמה עם חירם מלך צור דכתיב ויכרתו ברית שניהם (מ"א ה) והכתיב לא תכרות להם ברית ולא תחנם (דברים ז) ובכל האומות עובדי עבודת כוכבים איירי כמו ולא תחנם וי"ל דשמא לא אסר אלא כריתת ברית לשם עבודת כוכבים⁹ כדכתיב באידך קרא לא תכרות להם ולא להיהם ברית (שמות כג) או שמא חירם מלך צור גר תושב היה ועוד נ"ל דלא מיתסר כריתת ברית אלא דוקא בשבעה אומות מדכתיב גבי גבעונים (יהושע ט) אולי בקרבי אתה יושב ואיך אכרות לך ברית משמע דבשאר אומות שרי ואע"ג דלא תחנם איירי

5. בפרשת ואתחנן מובא איסור כריתת הברית ללא נימוק בצידו. התייחסות לכך ליד הערה 31.

6. ורשב"י, בעל המכילתא, הולך כאן לשיטתו שדורש בכל מקום טעמא דקרא.

7. לגבי מי מוסב האיסור של 'לא תחונם' פשט המשנה בע"ז יט: מוכיח שמתחוס לכלל עע"ז ואכן לרב הדיעות מתייחס הוא לכלל עע"ז. עיין תוד"ה 'דאמר קרא' ע"ז כ. ועיין מאמר הרב י. ורהפטיג ילא תחונם ומשמעותו לימינו, תחומין ב', המסכם את הענין.

8. לגבי איסור 'לא ישבו בארצך' עיין סיכום הענין אצל: הרב אלישע אבינר, תחומין ח', עמוד 348 - 349.

9. לגבי איסור 'לא תתחתן בס' עיין מסכת ע"ז לו: ובדיבורי התוספות המובאים להלן בהערות 10,8.

לגבי האיסור להחיות נשמה והמצוה להחרים - עיין לקמן בפרק י'.

8. תוספות מסכת יבמות דף כג עמוד א ד"ה 'ההוא'.

9. דיון בשיטה זו של התוספות וההבחנה בין סוגי הברית השונים מופיע במאמרו של הרב יגאל

אריאל, תחומין ד', אות ג'. כ"כ עיין בספר "הדר העולם" לרב איתן שנדרפי, עמודים 138 - 145.

בכל אומות עובדי עבודת כוכבים, כריתת ברית שאני דמוכח עניינא דאיירי דוקא בשבעה אומות כמו לא תחיה כל נשמה דדוקא ז' האומות היו מצווים להחרים דכתיב שבעה גוים רבים ועצומים וכו' החרם תחרים (דברים ז) וצוה הכתוב שלא לכרות להם ברית שלום שלא להכותם כדי לכבוש ארץ ישראל".

הבדל ברור ישנו בין שני תירוצי התוספות, הקשורים לשאלה שהעלנו. בעוד שלתירוץ הראשון איסור כריתת הברית מופנה לכל העמים ע"ז, וההגבלה היא בסוג הברית שנאסרה - ברית "דתית" אסורה וברית "פוליטית" מותרת - הרי לתירוץ השני האיסור מופנה רק לז' עממין ואילו ההבחנה בין סוגי הבריתות השונים אינה קיימת.

בהמשך המאמר נדון, בעז"ה, בעוד הבדל בין תירוצי התוספות.

במסכת ע"ז נוקט התוספות¹⁰ כמו תירוץ השני ביבמות וזו לשונו :

"דאמר קרא לא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע - דריש נמי מהאי קרא בסמוך שלא ליתן להם חן ושלא ליתן להם מתנת חנם וסתמא דמלתא מיירי בכולהו עובדי כוכבים וכן משמע בסוגיין בסמוך וקשה דהאי לא תחנם בשבע אומות דוקא כתיב דכתיב (דברים ז) ונשל גוים רבים מפניך החתי וגו' וכתוב לא תכרות להם ברית ולא תחנם ולא תתחתן בס ובפרק הערל (יבמות דף עו.) מוקמינן ליה בשבע אומות דבגירותן לית להו חתנות וכתוב עוד בתריה בתך לא תתן לבנו ואמרין בספ"ק דיבמות (דף יז.) ובסוף האומר בקידושין (דף סח : ושם) דלרבנן דלא דרשי כי יסיר לרבות כל המסירין לא ילפינן מהאי קרא שאר אומות למימר דלא תפסי בהו קדושין דהא האי קרא בז' אומות כתיב וכן לא תחיה כל נשמה וי"ל דודאי בכל הנך קראי איכא טעמא רבה דלא מצינן לאוקמינן אלא בז' אומות ולא תחיה כל נשמה ליכא לאוקמי בשאר אומות דבהדיא כתיב בהו והיו לך למס ועבדוך וכן כי יסיר לרבנן דלא דרשי טעמא דקרא סברא הוא לאוקמי בשבע אומות דמסירי טפי וכן לא תתחתן ליכא לאוקמי אלא בשבע אומות שהרי כל שאר אומות מותרין לבא בקהל בגירותן חוץ מאותם שאסר הכתוב מצרי עמוני ומואבי אבל מתנת חנם ונתנת חן וחנייה אין שום טעם לחלק בין שאר עובדי כוכבים לז' עממים. מיהו

10. כ' ע"א ד"ה דאמר קרא. גם הסמ"ג לאוין מז' נקט כדיעה זו.

קשיא דכריתת ברית שכתוב אצל לא תחנם אי בשאר אומות איירי הכתיב (מלכים א ה) גבי שלמה וחירם מלך צור ויכרתו ברית שניהם ועוד דמשמע כל שאר אומות לא הוזהרו על כריתת ברית דהא בגבעונים כתיב (יהושע ט) בקרבי אתה יושב ואיך אכרות לך ברית משמע הא בשאר אומות מותר וי"ל דלא תכרות ברית נמי לא קאי אלא בשבע אומות וטעמא רבה איכא ועניינא דקרא נמי מוכח דכתיב ונשל גוים רבים ועצומים ממך מפניך החרם תחרימם לא תכרות להם ברית ואיכא למימר דכיון דבשעת כיבוש קיימי בלא תחיה שלא בשעת כיבוש קיימי באיסור כריתות ברית אי נמי משום דאדוקי בעבודת כוכבים טפי אבל שאר אומות לא".

לסיכום: שיטת תוספות העיקרית היא שאיסור כריתת הברית מכוון לשבעת העממין בלבד.

V. כלפי מי נאמר איסור כריתת הברית - שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם בהל' ע"ז¹¹:

אין כורתין ברית לשבעה עממין כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם, לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה... דבריו בהלכה זו מתאימים למה שכתב בספר המצוות¹²:

"הזהירנו מכרות ברית עם הכופרים ולהבטיחם על כפירתם, רוצה לומר עם שבעה עממין, והוא אומרו יתעלה "לא תכרות להם ברית..."¹³

לאור דברים אלו נראה בעליל שהרמב"ם נוקט בסוגיא זו כשיטת התוספות שהובאה לעיל, אך אין זה כך.

דברי הרמב"ם שהובאו לעיל מתוך הל' ע"ז הם הנוסח המופיע בדפוסים, אך כבר בלחם - משנה¹⁴ מופיעה גירסא אחרת שאושרה בימינו ע"י כתבי יד מתוקנים, כגון

11. הל' ע"ז פ"י א.

12. מצות לא - תעשה מח'.

13. בהמשך הספר, במל"ת נא' כתב: "הזהירנו מלהושיב עמ"ז בארצנו כדי שלא נלמד כפירותם..."
 מסגנון דבריו במצוה זו ברור שראה הרמב"ם הבדל בין שני הציונים ודייק באיסור הברית שהוא רק עם ז' עממין ואין זו רק דוגמא, שכן באיסור ההושבה ציין שהאיסור מכוון לכל עמ"ז.

בכת"י שהוציא לאור הרב קאפח שליט"א, וכן בנוסח הרמב"ם במהדורת "יד פשוטה", לרב רבינוביץ שליט"א. הנוסח המתוקן הוא: "אין כורתין ברית לעע"ז..."¹⁵

נוסח זה של ההלכה עולה בקנה אחד עם נוסח דבריו בהקדמתו להלי ע"ז: "הלי ע"ז יש בכללן... מט' מל"ת... **שלא לכתוב ברית לעע"ז**"
ניתן להוכיח שזו שיטת הרמב"ם, גם מדבריו בסוגית הקריאה לשלום במלחמת הרשות.

VI. האם קבלת ז' מצוות בני נח היא תנאי בעשית שלום עם עע"ז שלא מז' עממין

בפרשת שופטים (פרק כ) מצינו:

(י) כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום: (יא) והיה אם שלום תענד ופתחה לך והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך: (יב) ואם לא תשלים עמך ועשתה עמך מלחמה וצרת עליה: (יג) ונתנה ה' אלהיך בידך והכית את כל זכורה לפי חרב: (יד) רק הנשים והטף והבהמה וכל אשר יהיה בעיר כל שללה תבז לך ואכלת את שלל איביך אשר נתן ה' אלהיך לך: (טו) כן תעשה לכל הערים הרחקת ממך מאד אשר לא מערי הגוים האלה הנה: (טז) רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נתן לך נחלה לא תחיה כל נשמה: (יז) כי החרם תחרימם החתי והאמרי הכנעני והפריזי החוי והיבוסי כאשר צוך ה' אלהיך: (יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם וחטאתם לה' אלהיכם:
מפורש בכתוב שתנאי השלום הם שהעם היושב בערים יסכים להיות למס ועבדות ולא מופיע בכתוב שום תנאי אחר. למרות זאת כשסיכם הרמב"ם נושא זה בהלכותיו כתב¹⁶:

"אין עושין מלחמה עם אדם בעולם עד שקוראין לו שלום אחד מלחמת הרשות ואחד מלחמת מצוה, שנאמר כי תקרב אל עיר להלחם עליה

14. בהלכות מלכים ו, א.

15. על הסתירה העולה ממילא בין דבריו בהלכות לאור הגירסא המתוקנת, לבין דבריו בספה"מ, עמד הרב קאפח בביאורו להלי ע"ז, י, א. לדבריו בתחילה סבר הרמב"ם שבאיסור מכוון לז' העממין בלבד, אך אח"כ חזר בו והחילו על כל עע"ז. אין הרב קאפח מציין שם מה הביא את הרמב"ם לחזור בו.

16. הלי מלכים ו, א-ד.

וקראת אליה לשלום, אם השלימו וקבלו שבע מצות שנצטוו בני נח עליהן אין הורגין מהן נשמה והרי הן למס, שנאמר יהיו לך למס ועבדוך, קבלו עליהן המס ולא קבלו העבדות או שקבלו העבדות ולא קבלו המס, אין שומעין להם עד שיקבלו שניהם, והעבדות שיקבלו הוא שיהיו נבזים ושפלים למטה ולא ירימו ראש בישראל אלא יהיו כבושים תחת ידם, ולא יתמנו על ישראל לשום דבר שבעולם, והמס שיקבלו שיהיו מוכנים לעבודת המלך בגופם וממונם, כגון בנין החומות, וחוזק המצודות, ובנין ארמון המלך וכיוצא בו, שנאמר וזה דבר המס אשר העלה המלך שלמה לבנות את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים ואת כל ערי המסככות אשר היו לשלמה, כל העם הנותר מן האמורי ויעלם שלמה למס עובד עד היום הזה ומבני ישראל לא נתן שלמה עבד כי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושריו ושלישיו ושרי רכבו ופרשיו...

ואם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובוזזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן שנאמר והנשים והטף זה טף של זכרים, במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות, אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר "כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה..."

מפורש, א"כ, ברמב"ם שחלק מתנאי כריתת השלום הוא קבלת ז' מצוות, זאת למרות שאין זה מופיע בכתוב, כאמור לעיל.

על שיטה זו של הרמב"ם חלקו רבים.

הרמב"ן¹⁷, למשל, למד מהעדר תנאי זה:

"ונראה שיש הפרש עוד בשאלת השלום, שבערים הרחוקות נשאל להם לשלום ושיהיו לנו למס ויעבדונו, אבל בערי [העמים] האלה נשאל להם לשלום ומסים ועבדות על מנת שיקבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז, ולא הזכיר הכתוב זה בפרשה הזאת, שכבר נאסר לנו בעובדי ע"ז (שמות כג, לג) לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם. ויתכן שלא נצטרך להודיע להם רק השלום והמסים והשעבוד, ואחרי שיהיו משועבדים לנו נגיד להם שאנו עושים משפטים בע"ז ובעובדיה בין יחיד

17. דברים פרק כ, יא.

בין רבים. וכן מה שנאמר כאן (פסוק יח) למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם, ואמרו בספרי (שופטים רב) הא אם עשו תשובה אינן נהרגים, בשבעת עממים הוא, והתשובה הוא שיקבלו עליהם שבע מצות שנצטוו בני נח לא שיתגיירו להיותם גרי צדק".

וכן הראב"ד כתב בהשיגו על הרמב"ם:¹⁸ "אין שואלין למלחמת הרשות אלא עד שיהיו למס"

גם שיטת תוספות זהה לדברי הרמב"ן והראב"ד:¹⁹ "ולא מורידין - וא"ת הא אמרינן במסכת סופרים [פטי"ן] כשר שבכנענים הרוג וי"ל דבירושלמי דקדושין מפרש דהיינו בשעת מלחמה ומביא ראיה מויקח שש מאות רכב בחור ומהיכן היו מהירא את דבר ה' ואע"פ שסתם כנענים עובדי כוכבים ומזלות הם ועוברין על שבע מצות מכל מקום אין מורידין דרבינהו בקרא להתירא דכתי' והיה לך למס ועבדוך (דברים כ).

מסוף דברי התוספות מוכח שמבין את הפסוק "והיו לך למס" שמדבר במצב שבו הם עדיין לא מקיימים ז' מצוות, ובכל אופן לא חל הציווי להורגם. על כורחנו הנימוק הוא שהם הסכימו לשאר התנאים ודי בכך. וכן דייק ה"מנחת חינוך" בדברי התוספות.²⁰

מצינו, א"כ, מחלוקת בין הראשונים בדבר תנאי השלום עם 'הערים הרחוקות' כלשון הכתוב.

השאלה העולה מניתוח מחלוקת זו היא מה הביא את הרמב"ם להיות מצידו האחר של המתרס ולא לסבור כמו שאר הראשונים, שהרי פשט פסוקי הפרשה נוטה לכיוונם, שכן אינו מזכיר את תנאי קבלת המצוות?

הנראה לומר הוא שכל אחד צעד בפרשנות זו לשיטתו בענין איסור כריתת הברית. הרמב"ם שהרחיב את האיסור לכלל עע"ז, ראה בקריאה לשלום חלק מכריתת ברית עימם שאסורה עפ"י שיטתו אם לא קיבלו ז' מצוות, וכלשונו בהל' עע"ז²¹: "אין כורתין ברית לעע"ז כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם", ועל-כן מתחייב התנאי של קיום ז' מצוות. לעומתו פירשו התוספות את איסור

18. השגת הראב"ד, הל' מלכים ו, א.

19. ע"ז כו: תוד"ה יולאי.

20. מצוה צג' ד"ה 'והנה בגוף'.

21. צוטט לעיל בפרק ה' של המאמר.

הברית כמכוון לז' העמים בלבד. היוצא מכך לשיטתם שאין בעיה בהשארת עמים אחרים שלא שומרים ז' מצוות בני נח.

מדוע, לדעת הרמב"ם, לא הזכירה התורה תנאי זה של קבלת ז' מצוות? יתכן לומר שישבור הרמב"ם שבפרשה זו נכתבו רק העניינים המיוחדים שנובעים ממצב המלחמה והנהגים בזמן מלחמה. הוה אומר: חובת נתינת אנשי 'הערים הרחוקות' למס ועבדות היא פרי המלחמה. כ"כ הציווי שנאמר ביחס לז' העמים "לא תחיה כל נשמה" אף הוא בזמן מלחמה נוהג ולא אח"כ²². לעומת זאת איסור כריתת הברית אינו קשור למצב מלחמה אלא נוהג גם בעת אחרת, ועל כן לא נמנה בפרשה זו.

VII. שורש מחלוקת הרמב"ם ותוספות: מדוע צייתה התורה על השמדת ז' עממין

עד כה הוראנו לדעת שחלקו הראשונים בשאלה כלפי מי התכוונה התורה בצוותה על מלחמת חורמה בתרבות הקלוקלת, האם כנגד ז' עממין בלבד או אף כנגד כל עמ"ז. ברצוננו לברר עתה את שורש מחלוקתם, שהרי חלקו הרמב"ם מחד, והתוספות וסיעתו מאידך, בשאלה האם אזכור ז' העממין בפסוק הוא כדוגמא או בדווקא. מה הביא כל אחד לעמדתו זו?

תוספות²³ מבהיר היטב את נימוק שיטתו בכותבו: "וי"ל דלא תכרות ברית נמי לא קאי אלא בשבע אומות וטעמא רבה איכא ועניינא דקרא נמי מוכח דכתיב ונשל גוים רבים ועצומים ממך מפניך החרם תחרימם לא תכרות להם ברית". לדעת תוספות סיבת איסור כריתת הברית היא, כנלמד מעניינא דקרא, כיון שהובטח לעם

22. עיין ה' עכו"ם י, א "אין כורתין ברית לשבעה עממין כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם, לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה...".

דברים אלה של הרמב"ם קשורים למחלוקת ראשונים אחרת בהבנת הפסוקים בפרשת שופטים שהובאו לעיל והיא האם ישנה חובה של קריאה לשלום בעת מלחמה עם ז' עממין. לדעת רש"י לא, ולדעת הרמב"ן והרמב"ם - כן, עיין רמב"ן דברים כ, י ורמב"ם מלכים ו, א-ה. לאור זה ברור שמפרש הרמב"ם את הציווי של "לא תחיה" רק בזמן מלחמה. אך עיין לקמן פרק י' שהוכחנו לא כך אלא שקיים תמיד וע"ש בעיקר בהערות 51, 54. לפי האמור שם צ"ל בדעת הרמב"ם שלגבי שאר העמים נמנו האסורים של המלחמה ולא התמידיים, משא"כ לגבי ז' האומות ועדין צ"ע.

23. לעיל הערה 8.

ישראל והוא אף נצטווה על כך, לירש את א"י. הווה אומר איסור זה נובע מהציווי של ישוב א"י. דבר זה מחייב שאיסור כריתת הברית "ימוען" רק לז' עממין. רעיון זה מובע ביתר בהירות בתוספות ביבמות²⁴ בתירוץ השני: "וצוה הכתוב שלא לכרות להם ברית שלום שלא להכותם כדי לכבוש ארץ ישראל".

לעומת הסבר זה של תוספות, ראה הרמב"ם את המלחמה של התורה כנגד ז' עממין לא כחלק מהמלחמה על א"י אלא כחלק ממלחמה נגד ע"ז²⁵, זאת בהסתמך על הנימוקים המובאים בפסוקים עצמם, כגון: "לא תכרת להם ולא להיהם ברית לא ישבו בארצך פן יחטיאו אתך לי²⁶ כי תעבד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש", "פן תכרת ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם וזבחו לאלהיהם וקרא לך ואכלת מזבחיו"²⁷. נימוקים אלה מחייבים את הפרשנות שציווי ההרחקה השונים מכוונים כנגד כלל ע"ז ולא דוקא כנגד ז' עממין.

לכאורה עיון בפשט פסוקי התורה יצדיק את הרמב"ם, שכן, כאמור לעיל, הנימוק הוא חשש ע"ז. אך כשנדייק יותר בדברי התוספות נראה כיצד נפתר דבר זה. הנימוק אותו מביא התוספות בע"ז "ועניינא דקרא נמי מוכח דכתיב ונשל גוים רבים ועצומים ממך מפניך החרם תחרימם לא תכרות להם ברית" הוא ציטוט מהאמור בפרשת ואתחנן שם לא מופיע הנימוק של חשש ע"ז, אלא עניינא דקרא הוא כדברי תוספות "ונשל גוים רבים..." שקשור יותר לכיבוש הארץ. הרמב"ם לעומתו רואה את העיקר בנימוקי התורה שצויינו לעיל שעניינם הרחקה מע"ז, ובמסגרת זו צוינו

24. לעיל הערה 10.

25. יתירה מכך, מצות ישוב א"י מטרתה בעצם היא מלחמה בע"ז, שהרי נצטווינו להקים בא"י חברת מופת המהווה בעצם קיומה את המלחמה המשמעותית ביותר נגד הע"ז. נקודה זו מורחבת במאמרו של הרב יאיר קאהן ב"עלון שבות" (בטאון ישיבת הר עציון) מס' 145 (תמוז תשנ"ה) עמודים 13 - 23.

26. אמנם הנימוק "פן יחטיאו" לא בא באופן ישיר לגבי איסור כריתת הברית אלא נראה שמתיחס לאיסור הישיבה בארץ. אך צ"ל לדעת הרמב"ם שהנימוק המופיע בפרשת כי תישא מגלה על האמור בפרשת שפטים. כ"כ שתיקת הפסוקים בפרשת ואתחנן לגבי טעם איסור כריתת הברית תדרש ע"י הרמב"ם ג"כ בדרך זו וילמד המפורש על הסתום.

27. לעיל ליד הערה 2.

על מלחמה בז' עממין. דבר זה מוכח מלשון הרמב"ם בספר המצוות²⁸: "שציונו להרוג ז' עממין שישבו בארץ כנען ולאבדם, שהם שורש ע"ז ויסודם הראשון...".²⁹ מחלוקת זו בין הרמב"ם לתוספות היא בעצם אותה מחלוקת שצוינה לעיל בין שני תירוצי התוספות ביבמות³⁰. התירוץ הראשון נוקט כשיטת הרמב"ם ולכן אוסר רק כריתת ברית דתית שכן היא זו שמפירה את הציווי האלוקי, ולכן חל האיסור על כלל ע"ז, כמבואר שם. ולפי התירוץ השני, הכותב במפורש שענין הברית פוגע בכיבוש א"י, חל האיסור רק על ז' עממין.

VIII. הבדל בין ז' העמים לשאר ע"ז - לדעת הרמב"ם

לפי דברינו לעיל ראה הרמב"ם בז' העמים רק דוגמא ליחס הניכור לע"ז ועובדיה, ולכן לא צריך להיות הבדל ביניהם מבחינת התורה. שוויון זה אכן עולה לכאורה

28. מצות-עשה קפז.

29. הבנתנו ברברי הרמב"ם, אינה עולה בקנה אחד עם הבנת האבני נזר בשיטת הרמב"ם. בתשובתו המפורסמת על שיטת הרמב"ם לגבי מצות ישוב א"י בזה"ז (שו"ת 'אבני נזר' יו"ד תנ"ד) בה טען שאכן הרמב"ם סובר שהיא תקיפה, הסביר הוא מדוע לא מנוי ציווי זה במנין המצוות. וכך כתב: "וזה עצמו נ"ל הטעם בענין ישיבת א"י דמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ שהרי יהושע שלח פרגמטוטין מי שרוצה לפנות יפנה הגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום ע"כ לא נמנה החרם תחרימם וישיבת א"י לשתיים. ומנה רק מצוות החרם תחרימם". גם בתשובה אחרת (שם סי' תנ"ז) מסביר בנו את שיטת אביו באותו כיוון וכותב: "אבל מצות החרם תחרימם הוא רק לצורך ישיבת ישראל. שהרי הגרגשי שפינה לא נצטוו להחרימו. וכן סיחון ועוג אלמלא יצאו לקראת ישראל והיחוס לעבור לא הי' מחרימם ולא ביערו ע"ז שלהם אף שארצם מנחלת ישראל היא משום שמה לא רצה להושיב את ישראל תיכף שמה כמ"ש הרמב"ן פ' חקת. ע"כ לא תחרימם. וכן שלח יהושע תחילה הרוצה לפנות יפנה. הרי שהמצוה לפנות המקום מע"ז ומעובדי היא רק לצורך ישיבת ישראל". לאור דברי הרמב"ם שהבאנום לעיל וביחוד דבריו המפורשים במ"ע קפז נראה לענ"ד שאין לקבל הסבר זה ברמב"ם, אלא לראות את מצות המלחמה בז' עממין כחלק עיקרי במלחמה הגדולה של התורה נגד ע"ז. על טענותיו של האב"ן ניתן להשיב כי לא צו ישראל במלחמה נגד הגרגשי שכן בודאי חובת המלחמה בא"י כנגד ע"ז גדולה יותר מאשר בגלות, וכפי שיוכח להלן ברצות ה'. ולכן כל עוד לא נכבשה א"י כולה, לא ילחמו בע"ז שבח"ל. אין בכך, א"כ, השלמה עם היותם ע"ז, אלא רק ענין של סדר עדיפויות.

30. ליד הערה 53.

מדברי הרמב"ם³¹: "משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצוות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכופ את כל באי העולם לקבל מצוות שנצטוו בני נח, **וכל מי שלא יקבל יהרג**, והמקבל אותם הוא הנקרא גר תושב בכל מקום וצריך לקבל עליו בפני שלשה חברים..."

שפתי הרמב"ם ברור מיללו: כלל עע"ז מצווים בשמירת ז' מצוות, ועם ישראל הוא המופקד על ביצוע משימה זו בכל רחבי העולם, הן בא"י והן מחוצה לה. חובתו של העם לביצוע צו זה כוללת בחובה גם את הריגתם של אלה שלא שומרים את חובתם זו, בלא הבחנה האם הם מז' העמים או לא. למרות רושם זה הבין הלחם-משנה³² את הדברים באופן שונה: "...אולי יש לומר לדעת רבינו (הרמב"ם) שלא אסר הכתוב לכרות ברית לישראל אלא כשבאים עליהם למלחמה, דכיון שכבר צרו עליהם אין להניח להם אלא אם קיבלו ז' מצוות כיון שכבר ערכו עמהם מלחמה, אבל כל זמן שלא ערכו עמהם מלחמה אלא שהם רוצים לשבת בשלוח עם ישראל כורתים עמהם ברית..." חידוש למדנו מדברים אלה: בעוד שלגבי ז' העמים יש לנו "מצוה חיובית" לאבדם³³ ולהחרימם, הרי לגבי שאר העמים זו רק "מצוה קיומית" שבאה לידי ביצוע רק בעת מלחמה, שאותה אין חובה ליזום.

מנין לח"מ חילוק זה? הדברים מתבארים באמצעות עיון בדברי הרמב"ם בהלי עע"ז³⁴ שם כתב: "אין כורתין ברית לעע"ז כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם, לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור **מפני שאינו עושה עמנו מלחמה**...". כאן כתב הרמב"ם במפורש שחובת ההריגה מתקיימת רק בזמן מלחמה ולא בזמן אחר. לגבי א"י הרי נצטוונו בכיבושה וממילא להשמיד את

31 רמב"ם הלכות מלכים פרק ח הלכה י.

32. על רמב"ם מלכים ו, א.

33. עיין מצות עשה קפז' ומצות לא תעשה מט'.

34. פרק י', א'.

ע"ז שבתוכה הם ז' העמים³⁵. אך לגבי שאר העולם, אין זו אלא מלחמת רשות ולכן כל עוד אין היתר של הסנהדרין לקיום מלחמה, אין חובה להכרית את הע"ז, וממילא מותרת כריתת הברית. ויש להדגיש יותר: כמובן אין בכריתת הברית עם שאר האומות משום מתן לגיטימציה לע"ז שלהם. עדיין מוטלת על עם ישראל החובה לבערה, אך לא ע"י הריגה. זו מותרת אך ורק במסגרת היתר מלחמת הרשות על-פי כלליה.

נמצאנו למדים כי מה שכתב הרמב"ם: "וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצות שנצטוו בני נח, וכל מי שלא יקבל יהרג" הוא במסגרת ההיתר להרוג, כלומר במלחמת הרשות. לאור זה גם מה שכתב בהלכה זו שכל מי שלא מקבל יהרג צריכים אנו לומר, על כורחנו, שהכוונה רק לזכרים שלא מקבלים, שהרי במלחמת הרשות לא הורגים נשים וטף כדבריו של הרמב"ם עצמו³⁶: "אם לא השלימו או שהשלימו ולא קבלו שבע מצות, עושין עמהם מלחמה והורגין כל הזכרים הגדולים, ובזזין כל ממונם וטפם, ואין הורגין אשה ולא קטן שנאמר והנשים והטף זה טף של זכרים, במה דברים אמורים במלחמת הרשות שהוא עם שאר האומות, אבל שבעה עממין ועמלק שלא השלימו אין מניחין מהם נשמה שנאמר כן תעשה לכל וגו' רק מערי העמים לא תחיה כל נשמה"³⁷.

א. תפקידה ויעודה של מלחמת הרשות - לצרכי המלך או לשם שמים³⁸

אם כנים דברינו, הרי מצאנו צד נוסף ומשמעותי, מדוע התירה התורה מלחמת רשות והריגת נפשות, הן מישראל והן מאוה"ע. לשאלה הגותית - מוסרית זו נזקקו רבים נוכח דברי הרמב"ם עצמו בהל' מלכים³⁹: "...ואחר כך נלחם במלחמת הרשות

35. כאן מתעוררת שאלה. בהלכה האחרונה שצוטטה מהרמב"ם, נכללים גם ז' העמים, א"כ איזה היתר ישנו לא להורגם ולא ליזום מלחמה, היתר שתקף רק לשאר האומות? על כך עיין לקמן ליד הערה 53.

36. רמב"ם הלכות מלכים פרק ו.

37. וכן ביאר כך את דברי הרמב"ם הגר"ש ישראל זצ"ל. עיין עמוד הימיני ס"ב אות יב'.

38. נושא זה אינו קשור ישירות לגוף המאמר, אך הוא תוצאה ישירה של העולה מהאמור ומפאת חשיבותו הרוחנית בעינינו, יחדנו לו פרק נפרד, אם-כי בקצירת האומר. הרוצה להרחיב ייטיב אם יסתכל במקורות המצוינים בהערות: 37 ו 41.

39. רמב"ם הלכות מלכים פרק ה.

והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו". מהו ההיתר להרוג לשם מטרה זו⁴⁰? לפי דברינו הגדרה זו היא רק צד אחד של המטבע, וישנו עוד היבט והוא: מניעת ע"ז בכל העולם. לפי זה בכל מלחמה, גם זו המכונה מלחמת רשות, צד מצוה יש בה. ומדוע נקראת רשות? כיון שאין היא מחויבת בכל עת וזמן אלא נתונה לשיקולי המלך והסנהדרין. היבט זה עולה מדברי הרמב"ם עצמו לגבי תפקידי המלחמה⁴¹: "מי האיש הירא ורך הלבב כמשמעו, שאין בלבו כח לעמוד בקשרי המלחמה, ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה **וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה** וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונם מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה, וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר בלא תעשה, שנאמר אל ירך לבבכם אל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם, ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו, ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר ולא ימס את לבב אחיו כלבבו, והרי מפורש בקבלה ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם, וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד **ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד**, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל ויזכה לו ולבניו עד עולם ויזכה לחיי העולם הבא, שנאמר כי עשה יעשה ה' לאדוני בית נאמן כי מלחמות ה' אדוני נלחם ורעה לא תמצא בך וגו' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך".

כאן לא מוזכרת המטרה להרבות כבוד המלך, אלא יחוד ה'⁴². מטרה זו מושגת ע"י ביעור ע"ז ועשית משפט בעובדיה.

ראיה זו של תפקיד מלחמת הרשות הביאה את החזון-איש זצ"ל לחדש בדעת הרמב"ם שנגד אומות המקיימות ז' מצוות אין היתר למלחמת רשות, שהרי אז

40. עיין 'עמוד הימיני' לגר"ש ישראל זצ"ל סימן יד'.

41. רמב"ם הלכות מלכים פרק הלכה טו .

42. וכן לשונו במ"ע קצא בנאום הכהן לפני מלחמת הרשות: "...למסור את נפשם על נצחון דת ה' ועל הנקמה בסכלים...". וע"ע מו"נ ג, מא' בנידון.

הנימוק העיקרי לצידוק המלחמה בטל וכלשונו⁴³: "...אבל אותן שמקיימין ז' מצוות מקודם אין רשאין לבוא עליהם במלחמה"⁴⁴

X. הריגת ז' עממין ושאר עע"ז - חובת היחיד או חובת הציבור - עיין בדעת הרמב"ם

לעיל בפרק ב' של מאמרנו ציטטנו את ציווי התורה השונים ביחס לז' העממין. אחד, הכתוב בפרשת שופטים, הוא "החרם תחרימם"⁴⁵. מה פירושו של הציווי? לשונו של הרמב"ם בהלכותיו אינה ברורה דיה שכן כתב⁴⁶: "מצות עשה להחרים שבעה עממין שנאמר החרם תחרימם", אך בספר המצוות⁴⁷ פירט יותר: "שציונו להרוג ז' עממין שישבו בארץ כנען ולאבדם... והוא אומרו יתעלה החרם תחרימם... והנה באו כתובים רבים לרמוז על זה רוצה לומר על הריגתם לחזק בזה, ומלחמתם מלחמת מצוה... ולהרוג ז' עממין ולאבדם ציווי נצטוינו בו והוא מלחמת מצוה ואנחנו מצוים לחטט אחריהם ולרדפם בכל דור ודור עד שיכלו..."

א"כ ראה הרמב"ם בציווי זה חובה לקיים נגדם מלחמה ולהורגם, וממילא ישנו האיסור לכרות עימם ברית שבו כבר דנו לעיל.

לאור פירוש זה מהו שציוותה התורה, בסמוך שם "לא תחיה כל נשמה"? האם זו חזרה על הנאמר רק כדי לעבור בעשה ולא תעשה? הרמב"ם לא הבין כך שכן כתב בספר המצוות⁴⁸: "הזהירנו שלא להחיות איש מז' עממין, כדי שלא יתיחדו בס בני"א ויסיתום לעי"ז"⁴⁹, והוא אומרו לא תחיה כל נשמה, והריגתם מצות עשה, כמו שבארנו במ"ע קפז'. ומי שעבר ולא הרג מהם והיה אפשר לו להורגו עבר על מצות לא תעשה".

43. חזו"א על רמב"ם מלכים ו, ד.

44. עוד בנושא זה ועל היחס בין שתי מטרותיה של מלחמת הרשות עיין תחומין ח' מאמרו של הרב עמיטל "מלחמות ישראל על פי הרמב"ם", ובספר 'עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם' מאת פרופ' בלידשטיין (בר-אילן, תשמ"ג) עמודים 214 - 221.

45. החזקוני במקום פרשו על ענין זכיה בממונם - עיי"ש.

46. רמב"ם הלכות מלכים פרק ה, ד.

47. מ"ע קפז'.

48. מל"ת מט'.

49. מלשון זו ג"כ סיוע לדברינו בהסבר דבריו של הרמב"ם לגבי הריגת ז' העמים עיין לעיל פרק ז'.

וכן בהלי מלכים⁵⁰ בהמשך למצוה להחרים ז' העמים: "וכל שבא לידו אחד מהן ולא הרגו עובר בלא תעשה שנאמר לא תחיה כל נשמה".

אע"פ שהצמיד הרמב"ם מל"ת זו למ"ע של ההחרמה, ההבדל ביניהם ברור. בעוד שמצות ההחרמה מתבצעת במסגרת מלחמת מצוה, הוה אומר שזו מצוה של ציבור, הרי איסור 'לא תחיה כל נשמה' מצווה עליו כל יחיד ויחיד⁵¹, גם לא בעת מלחמה.⁵² הבנה זו בדברי הרמב"ם נראית מוקשית מכח דבריו בהלכות ע"ז⁵³ שם כתב: "אין כורתין ברית לעע"ז כדי שנעשה עמהן שלום ונניח אותם לעבוד עכו"ם שנאמר לא תכרות להם ברית אלא יחזרו מעבודתם או יהרגו, ואסור לרחם עליהם שנאמר ולא תחנם, לפיכך אם ראה מהם אובד או טובע בנהר לא יעלנו, ראהו נטוי למות לא יצילנו אבל לאבדו בידו או לדחפו לבור וכיוצא בזה אסור מפני שאינו עושה עמנו מלחמה..."

בהלכה זו אין הבחנה בין שאר עע"ז לז' עממין, ובכא"פ מופיע שחובת ההריגה היא רק בשעת מלחמה? עיון בדברי הלח"מ על אתר יסביר זאת שכן כתב: "ומי"ש אם ראה אדם עכו"ם לא מעלין וכו' היינו בזה"ז ואין ידינו תקיפה ולפיכך לא מעלין ולא מורדין". כוונתו: זה שרק אין מורדין אך אין חובה ואין היתר⁵⁴ להורגם,

50. עיין הערה 46.

51. לפי זה, מהו שצוינו "לא ישבו בארצך", הרי ישנו חיוב להורגם: לכך התייחס ה"חזון איש על הרמב"ם מלכים ו, ד - עיין שם.

52. בדברינו אלה זכינו לכוון לדעתו של הגר"ש ישראלי בהבנת שיטת הרמב"ם, עיין 'עמוד הימיני' סי"ד אות ז' ד"ה 'כן נראה'. לעומ"ז תמוהים בעינינו דברי הגאון בעל ה"מנחת חינוך בסוגיא זו בכותבו במצוה צג' "...דעת הר"מ דלאו זה (לא תכרות להם ברית) נוהג בכל עע"ז בשעת מלחמה, ושלא בשעת מלחמה אסור להוריד אף מז' עממין, שלא חילק כלל..." ובהמשך מאריך להעמיד בנד"ז מחלוקת בין הרמב"ם לחינוך. לפי דברינו צעד בעל החינוך בעקבי הרמב"ם בנידון, כשיטתו הכללית לנקוט כשיטת הרמב"ם.

53. עיין הערה 35.

54. על כוונת הגמרא באומרה "אין מורדין" האם ישנו איסור או שאין חובה אך יש היתר נכתב רבות עיין למשל תוד"ה 'ולא' ע"ז כו: ובביאור שיטתו: ב"י על טור יו"ד סי' קנח ד"ה 'מי"ש רבינו, שו"ע יו"ד סי' קנח סעיף א', ט"ז שם סק"א, ש"ך שם סק"ב ובנקודות הכסף על דברי הטי"ז. בבירור דעת הרמב"ם בשאלה מה פירוש 'אין מורדין' עיין: רמב"ם הלי רוצח פרק ד הלי י-יא, ע"ז פ"י, מנחת חינוך מצוה צג' ד"ה 'והנה הר"מ...לא כדעת הר"מ'. (אות ב בדבריו בהוצאת מכון י-ם)

למרות שבאופן עקרוני ישנה חובה כזו, זה כיון שאין ידינו תקיפה, אך באופן עקרוני החובה מוטלת אף שלא בזמן מלחמה, כדברינו לעיל.⁵⁵

לעומת החובה שהטיל הרמב"ם לגבי כל יחיד להרוג כל אחד מז' העמים, הרי למדנו כבר מדבריו שלגבי שאר אומות עע"ז, אף שיש ענין שיקבלו ז' מצוות, ואם לא - ?הרגו, זו חובת עם ישראל ככלל ולא ענינו של כל יחיד.

ניתן לראות הבדל זה באופן בולט במספר הלכות בדבריו, למשל מה שכתב בענין אשת יפת-תואר⁵⁶

"יפת תואר שלא רצתה להניח ע"ז אחר השנים עשר חדש, הורגין אותה, וכן עיר שהשלימה אין כורתין להן ברית עד שיכפרו בע"ז ויאבדו את כל מקומותיה ויקבלו שאר המצוות שנצטוו בני נח, שכל עכו"ם שלא קבל מצוות שנצטוו בני נח הורגין אותו **אם ישנו תחת ידינו**".

שפתי הרמב"ם ברור מיללו. חובת הריגת אשת יפת תואר נובעת מכך שנשבתה על ידינו, והרי דינה דומה לעיר שאסור לכרות עימה ברית, אא"כ קיבלו עליהם ז' מצוות.⁵⁷

ובמקום נוסף⁵⁸:

"וכיצד מצווין הן על הדינין, חייבין להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון בשש מצוות אלו, ולהזהיר את העם, ובן נח שעבר על אחת משבע מצוות אלו יהרג בסייף, ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו, ובן נח נהרג בעד אחד ובדיין אחד בלא התראה ועל פי קרובין אבל לא בעדות אשה ולא תדון אשה להם".

55. הסבר זה של הלח"מ המעמיד את דין אין מורידין ואין מעלין בזמן שאין ידינו תקיפה מוכח מדברי הגמרא האומרת (עבודה זרה דף כו עמוד א) "סבר רב יוסף למימר, הא דתניא: העובדי כוכבים ורועי בהמה דקה לא מעלין ולא מורידין, אסוקי בשכר שרי משום איבה; אמר ליה אביי, יכול לומר לו: קאי ברי אאיגרא, אי נמי: נקיטא לי זימנא לבי דואר". המח' היא רק באיזה מצב שייך דין איבה אך אין מח' על עצם העיקרון שנימוק זה אכן רלוונטי, מה שמעיד שהבינו האמוראים את הבריתא שעוסקת במצב שאין ידינו תקיפה.

56. רמב"ם הלכות מלכים פרק ח הלכה ט.

57. לפי זה אמור היה הראב"ד להשיג על הרמב"ם כפי שעשה בהל' מלכים ו, א. ואכן כך כתב בפירוש ה"אור שמח", עיין לקמן ליד הערה 64.

58. רמב"ם הלכות מלכים פרק ט הלכה יד.

וכן בהלכות מילה⁵⁹: "לקח עבד גדול מן העכו"ם ולא רצה העבד למול מגלגלין עמו כל שנים עשר חדש, יתר על כן אסור לקיימו כשהוא ערל, אלא חוזר ומוכרו לעכו"ם, ואם התנה עליו מתחלה והוא אצל רבו העכו"ם שלא ימול אותו מותר לקיימו והוא ערל, ובלבד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח ויהיה כגר תושב, אבל אם לא קיבל עליו שבע מצות יהרג מיד. ואין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג השגת הראב"ד: לקח עבד גדול מן העכו"ם כו' עד יהרג מיד. כתב הראב"ד ז"ל ימכר מיד אין לנו עתה להרוג איש עכ"ל".

גם כאן נראה שהיתר וחובת הריגת העבד מוטלת רק על האדון והוא מחויב בה מדין 'שלטונו' על העבד, ואין היתר לאחר לעשות זאת. וכך כתב בהסבר שיטתו האור שמח⁶⁰:

"...פירש רבינו כאן דיהרג, וטעמו דאזיל הר"מ לשיטתו...דבמלחמת הרשות מוזהרין שיקבלו ז' מצוות ואם לא יהרגו כולם כמו שביאר פרק ו', ד' ממלכים...ומזה למד רבינו דהוא הדין ליחיד אם הוא תחת ידו, מצווה הוא לכופו לקבל ז' מצוות ואם לאו יהרג, כמו שפירש רבינו ביפת תואר...ועל פי זה ביאר רבינו כאן דכיון שקנהו לעבד וישנו תחת ידו הורגים אותו אם לא רוצה לקבל ז' מצוות, ומצווה לכופו ולהורגו אם אינו רוצה...והראב"ד פליג גם בכלל מלחמת הרשות...וכן פליג ביחיד גבי אשת יפת תואר אף שלא השיג שם, וכן פליג גם על עבד כאן...זה בירור מחלוקתם..."

דברי האור שמח לא מותירים מקום לספק באשר לפרשנותו לדברי הרמב"ם שחובת הריגת העבד הינה סניף של מלחמת הרשות ונלמדת מאותו דין ואינה גדר בפ"ע. כל זאת כאמור בניגוד למצות מחית ז' העמים בה בנוסף לציבור המצווה להשמידם מדין "החרם תחרימם" ישנה עוד חובה על כל יחיד להורגם, עת ידינו תקיפה, מדין "לא תחיה כל נשמה".

XI. שיטת בעל ספר החינוך

כשיטה זו של הרמב"ם נקט אף בעל ספר החינוך, אך בהבדל מסוים. במנותו את איסור כריתת הברית עם ז' העמים ושאר עע"ז במנין המצוות כתב⁶¹:

59. רמב"ם הלכות מילה פרק א הלכה ו.

60. על הלכות מילה הנ"ל.

61. מצוה צג'.

"...יש חילוק בין ז' העמים לשאר האומות ע"ז כי שאר האומות אם אין נלחמים איתנו אין מצוה עלינו להורגם...ואילו הז' עממין נצטוינו להורגם בכל מקום שנוכל להם...**וכל מי שבא לידו אחד מהם ויכול להורגו בלא סכנה ולא הרגו עובר בלאו**".

כדבריו כאן לגבי ז' העמים כתב גם במצות הריגת ז' העמים⁶², היא מצות "החרם תחרימם" וזו לשונו: "ונוהגת מצוה זו בזכרים ובנקבות...ועובר על זה ובא לידו אחד מהם ויכול להורגו **מבלי שישתכן בדבר** ולא הרגו ביטל עשה זה...". בולט ההבדל בינו לבין הרמב"ם שראה בעשה זה את חובת הציבור ולא את חובת היחיד, אם כי למעשה אין הבדל ביניהם שכן לאור דברינו לעיל גם הרמב"ם מודה שישנה חובה כזו על כל יחיד, אך לא מדין העשה של "החרם תחרימם" אלא מכח הלאו של "לא תחיה כל נשמה".

הבנה זו, שכאן מדובר בחובת היחיד ולא בחובת הציבור מסירה מעל בעל החינוך את תמיהתו של מפרשו הגדול ה"מנחת חינוך" שכתב⁶³: "כתב הרב המחבר שביכול להורגו מבלי שישתכן עבר על לאו זה וצ"ע דנהי דכל המצוות נידחות מפני הסכנה, מ"מ מצוה זו התורה צייתה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על נס...ובדרך העולם נהרגים בעת מלחמה, א"כ חזינן דהתורה גזרה ללחום עמהם אף שהיא סכנה, וא"כ דחוייה היא הסכנה...ומצוה להרוג אף שישתכן". לפי האמור לעיל מתורצת הסתירה מאליה: החובה להכנס לסכנה אכן היא מגדרי המלחמה, אך כאן אין מדובר בחובת הציבור להכרית את ז' העמים ע"י מלחמה הכוללת סיכון הלוחמים אלא במצוה אחרת המוטלת על היחיד, וזו ככל שאר המצוות נדחית מפני הסכנה.

ראיה לחילוק זה ניתן להביא מדברי החינוך לגבי מצות הכרתת זרע עמלק⁶⁴ שם כתב: "שנצטוינו להכרית זרעו של עמלק...וזאת מן המצוות המוטלות על הצבור כולן...ובאמת כי גם על כל יחיד מישאל הזכרים מוטל החיוב להורגם...ועובר על זה ובא לידו אחד מזרע עמלק ויש סיפק בידו להורגו ולא הרגו ביטל עשה זה". כאן לא כתב בעל החינוך שחובת היחיד מותנית באי סכנו שכן חובה זו של היחיד נגזרת מחובת הציבור ואינה עומדת בפ"ע, והיא חלק ממצות המלחמה בה יש ליטול

62. מצוה תכה.

63. מצוה תכה סק"ג בהוצ' מכון י-ם.

64. מצוה תרד.

סיכונים, משא"כ במצות החרמת ז' העמים שחובת היחיד היא גדר עצמאי מלבד חובת המלחמה.

הבדל זה מסביר גם מדוע לגבי עמלק מצווים רק הזכרים במצוה ואילו לגבי ז' האומות מצוות גם הנשים.⁶⁵

XII. ביאור התוספות והרמב"ם לדברי הגמרא "אזהרתן זו היא מיתתן"

אומרת הגמרא בסנהדרין לגבי ז' מצוות בני נח:

"אמר רב יוסף, אמרי בי רב: על שלש מצות בן נח נהרג: (גש"ר סימן). על גילוי עריות, ועל שפיכות דמים, ועל ברכת השם. מתקיף לה רב ששת: בשלמא שפיכות דמים - דכתיב (בראשית ט') שפך דם האדם וגו'. אלא הנך מנא להו? אי גמר משפיכות דמים - אפילו כולחו נמי, אי משום דאיתרבאי מאיש איש - עבודה זרה נמי איתרבי מאיש איש! - אלא אמר רב ששת אמרי בי רב: על ארבע מצות בן נח נהרג. - ועל עבודה זרה בן נח נהרג? והתניא: בעבודה זרה דברים שבית דין של ישראל ממיתין עליהן - בן נח מוזהר עליהן. אזהרה - אין, מיתה - לא! - אמר רב נחמן בר יצחק: אזהרה שלהן זו היא מיתתן. רב הונא ורב יהודה וכולהו תלמידי דרב אמרי: על שבע מצות בן נח נהרג. גלי רחמנא בחדא, והוא הדין לכולהו.⁶⁶

על גמרא זו כתבו התוספות⁶⁷: "וא"ת והלא מיד שעבר שבע מצות חייב מיתה דאזהרת בני נח היא מיתתן בלא עדים והתראה י"ל דכל זמן שלא דנוהו בית דין אינו חייב מיתה תדע דהא אמרינן העובדי כוכבים לא מעלין ולא מורדין".

ביאור דבריהם: אין היתר או חובה על יחיד להרוג מי שעובד ע"ז, כפי שנראה מפשט הגמרא במבט ראשון, אלא ביי"ד של ישראל הם המצווים לקיים ציווי זה⁶⁸. העולה מפרשנות זו הוא שלא קיבלו התוספות את פרשנות הרמב"ם שבנוסף למצוות הציבור לגבי ז' העמים ישנה גם חובת גברא, אלא ראו הם את ציווי התורה כמכוונים לגבי הציבור בלבד.

65. כיוצ"ב כתב הרב יועזר אריאל עיין תחומין ה' עמודים 354 - 355.

66. תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף נז עמוד א.

67. תוספות מסכת עבודה זרה דף סד עמוד ב ד"ה איזהו.

68. ברור שלפי שיטת תוספות שבוארה לעיל בפרקים ד' וז' של המאמר ציווי זה מוגבל לא"י ולז' העמים בלבד, אף שלא ציינו דבר זה כאן בפירושו.

כפי הנראה חלק הרמב"ם על התוספות בביאור גמרא זו, כך טוען בפירוש הרוגצ'ובר⁶⁹. בהתייחסו למחלוקת הרמב"ם והראב"ד בהלכות מילה שהובאה לעיל, ביאר הוא את מחלוקתם כנובעת מביאור שונה לגמרא הזו בסנהדרין. וכך כתב: "רוצה לומר דפליגי (הרמב"ם והראב"ד) אם עכשיו בזמן הזה שאין לנו סנהדרין ואין אנו יכולים לדון דיני נפשות, אם על בני נח הדין כן, ועיין תוספות ע"ז סד: דצריך עכ"פ לדונו...". אם הבנתי נכון את דבריו, ביאר הרוגצ'ובר את דעת הרמב"ם שאין חובה להיזקק לב"ד כדי להרוג את ע"ז אלא זו חובת היחיד ואילו לראב"ד, כמו תוספות, זו חובת ב"ד כנציגי הציבור.

ראוי להדגיש כאן היבט אחד בדברי הרמב"ם. אומנם כאן בארנו את דבריו שחובת ההריגה מוטלת על היחיד ולא רק על הציבור, אך זה בכפוף לנאמר לעיל שחובת היחיד היא ביטוי לשלטון הציבור ואין כל יחיד רשאי לעשות זאת אם הגוי אינו תחת ידו. הוה אומר אין חובת היחיד באה לכשעצמה, אלא היא מהווה סניף וביטוי לחובת הציבור, המחויב במצוה מדין שלטונו. זו הסיבה, שכפי שראינו, חובת הריגת העבד שלא מקבל על עצמו ז' מצוות מוטלת רק על אדוניו ולא על כל אחד ואחד, והוא הדין להריגת אשת יפת-תואר ע"י בעלה בלבד.⁷⁰ זאת, בניגוד לשיטתו

69. בספרו 'צפנת פענח' על הרמב"ם מילה א, ו.

70. בביאור זה בדברי הרמב"ם, לפיו לגבי שאר אומות ע"ז שאין ז' האומות חובת היחיד הנה נגזרת של חובת הציבור, הלכנו בדרכו של ה"אור שמח", עיין לעיל פרק י'. למרות שניסינו להוכיח את האמור לעיל מלשונו של הרמב"ם, אחר העיון, ליבי נוקפני ויתכן שיש להסביר את הדברים באופן שונה כדלהלן: אכן, חובת היחיד מהווה סניף של חובת הציבור, ולפיכך אין היא חלה אלא לאחר שכבשו ישראל המלחמת הרשות אומה ע"ז תחת ידם. אך אז חובת ההריגה מוטלת על כל אחד, ולא דווקא על האדון הספציפי של העבד או בעל יפת התואר. יתכן שכך מדויק מלשון הרמב"ם: "יפת תואר שלא רצתה להניח ע"ז אחר השנים עשר חדש, הורגין אותה, וכן עיר שהשלימה אין כורתין להן ברית עד שיכפרו בע"ז ויאבדו את כל מקומותיה ויקבלו שאר המצות שנצטוו בני נח, שכל עכו"ם שלא קבל מצות שנצטוו בני נח הורגין אותו אם ישנו תחת ידינו". לשון הורגין שבדבריו יתכן שמכוונת אל כל אחד. כ"כ לשונו לגבי דין עבד כנעני: "לקח עבד גדול מן העכו"ם ולא רצה העבד למול מגלגלין עמו כל שנים עשר חדש, יתר על כן אסור לקיימו כשהוא ערל, אלא חוזר ומוכרו לעכו"ם, ואם התנה עליו מתחלה והוא אצל רבו העכו"ם שלא ימול אותו מותר לקיימו והוא ערל, ובלבד שיקבל עליו שבע מצות שנצטוו בני נח ויהיה כגר תושב, אבל אם לא קיבל עליו שבע מצות

לגבי ז' העמים ששם חובת היחיד עומדת בפני עצמה ואינה חלק ממצות הציבור, וכפי שבואר.⁷¹

XIII. סיכום שיטות הראשונים בנושא⁷² ומשמעותיהן הרוחניות

אם כנים הדברים שפרשנו לפני הקורא לכל אורך המאמר, הרי שלפנינו, באופן כללי, שתי עמדות עקרוניות, זו של התוספות וסיעתם וזו של הרמב"ם. דעת התוספות מצמצמת את כלל איסורי התורה בנידון המלחמה נגד עובדי הע"ז. עיקרון זה של צמצום בא לידי ביטוי בפרשנותם לאיסור כריתת הברית שהעמידוהו כמתיחס לז' העמים בלבד (לעיל פרק ד'), בכך שתנאי הקריאה לשלום אינם כוללים את קבלת ז' המצוות ע"י הגויים, ובכך למעשה מאפשרת שיטתם קיום עע"ז בינינו (פרק ו). כ"כ סייגו את הריגת ז' העמים רק לחובת הציבור ורק לאחר פסק בי"ד (פרק יב).

כשיטת תוספות נקטו כפי שראינו, רוב הראשונים: רמב"ן (פרק ו') לגבי תנאי כריתת השלום) וראב"ד (כנ"ל).

לעומתם, דעת הרמב"ם בכל בנקודות המנויות לעיל שונה:

א. איסור כריתת ברית מתיחס לדעתו לכל עע"ז באשר הם, ולא רק לז' העמים (פרק ה')

ב. אין לאפשר קיום עע"ז אלא א"כ קבלו עליהם ז' מצוות וזהו תנאי הכרחי לקריאה לשלום (פרק ו')

ג. הכרתת ז' העמים שני ציווים לה, חובת היחיד וחובת הציבור עת ידינו תקיפה (פרק יא').⁷³

יהודג מיד, ואין מקבלים גר תושב אלא בזמן שהיובל נוהג". גם כאן לשון "יהרג מיד" אינה מבארת ע"י מי ויתכן בהחלט לומר שמכוונת לכל אחד ואחד.

71. עוד לגבי שיטות הרמב"ם והתוספות בנידון, עיין 'קול צופיד' מאת הרב י. גרשוני (י-ם תש"ם) עמודים רכו - רלד.

72. נושא זה של המאמר עמד גם במוקד עיונו של הרב יגאל אריאל במאמרו "הברית עם צור". (לעיל הערה 9) כ"כ עיין בספר "הדר העולם" לרב איתן שנדורפי עמוד 140 הערה 61 הפורש רשימה ארוכה של מקורות בנידון.

73. ניתן לקשר לענין מחלוקת נוספת. המאמר כולו עוסק רק ביחס לעובדי ע"ז, אך ישנה בתורה התייחסות גם לע"ז עצמה ולגביה נאמרו מספר איסורים, ביניהם חובת הכרתת ע"ז עצמה הנלמדת

חיבור זה של כל הנקודות לקו אחד, מעלה את השאלה מהי נקודת המוצא של כל שיטה, לא זו ההלכתית אלא דווקא המחשבתית. תחילה נעיין בשיטת הרמב"ם.

כפי שפתחנו את המאמר רואה הרמב"ם את המלחמה בע"ז, וממילא את המאבק בעובדיה, במרכז נקודת הכובד של התורה. רבות ממצוות התורה קיבלו אצל הרמב"ם הסבר של מלחמה נגד ע"ז⁷⁴, ואין צורך למנות כרוכל את הפסוקים הרבים המזהירים מעוון זה. למאבק זה שני פנים: האחד ציונים שמטרתם הכחדת הע"ז ושליטת תרבותה. זהו הפן הפשוט יותר. הפן השני הוא מצוות שמטרתן חיזוק ישראל והפצת המוסר האלוקי בעולם, שתוצאתו הישירה היא מיגור ע"ז והכרתתה. לדידו של הרמב"ם זוהי תכלית אחרית הימים והסיבה שכ"כ כספו לימים אלה. נצטט רק חלק מדבריו⁷⁵: "וזה נאמר בישעיה וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ משל וחידה, ענין הדבר שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב

מהפסוק "ואבדתם את שמש מן המקום ההוא". חלקו ביניהם הרמב"ן והרמב"ם בשאלת הגבולות הגיאוגרפיים של ציווי זה, או במילים אחדות האם זו מצוה שציוויה רק בא"י. הרמב"ן כתב: "...ההיא ודאי אינה אלא בארץ, כדכתיב קרא בהדיא... אבל בחו"ל אין אנו חייבים לעקרה ולשרש אחריה" (דבריו מובאים בחידושי הריטב"א בקידושין לז). לעומתו פסק הרמב"ם (הלכות עבודת כוכבים פרק ז) "מצוות עשה היא לאבד עבודת כוכבים ומשמשיה וכל הנעשה בשבילה שנאמר אבד תאבדון את כל המקומות ונאמר כי אם כה תעשו להם וגו', ובארץ ישראל מצוה לרדוף אחריה עד שנאבד אותה מכל ארצנו, אבל בחוץ לארץ אין אנו מצווין לרדוף אחריה אלא כל מקום שנכבש אותו נאבד כל עבודת כוכבים שבו, שנאמר ואבדתם את שמש מן המקום ההוא, בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף אחריה ואי אתה מצווה לרדוף אחריה בחוץ לארץ". לענ"ד, מחלוקתם זו מבוארת לאור האמור. הרמב"ם מרחיב את המלחמות הן בע"ז והן בעובדיה אל מעבר לגבולות הארץ, והרמב"ן, המשתיך לסיעת תוספות בנידון, מגביל את המלחמה בע"ז לגבולות הארץ, כפי שעשה זאת תוספות לגבי עע"ז. בנידון זה עיין עלון שבות מס' 145 (תמוז תשנ"ה) במאמרו של הרב יאיר קאהן, עמ' 13 - 23.

74. במו"נ ייחד הרמב"ם פרקים רבים המראים עיקרון זה. עיין ח"ג פ"ל, פ"ב, פ"ז. הדברים מפורסמים בנוגע לשיטתו בענין הקורבנות. כ"כ ייחד הרמב"ם את חלק א' של מו"נ להרחקת הגשמות מה'.

75. רמב"ם הלכות מלכים פרק יב, א.

ונמר, שנאמר זאב ערבות ישדדם ונמר שוקד על עריהם, ויחזרו כולם לדת האמת⁷⁶, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר בנחת עם ישראל... "ובהמשך הפרק⁷⁷: "באותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה, ולא קנאה ותחרות, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר, ולא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד, ולפיכך יהיו ישראל חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים וישיגו דעת בוראם כפי כח האדם, שנאמר כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים". הדברים מפורשים יותר בדבריו לגבי תפקיד הדתות האחרות⁷⁸: "כל הדברים של ישוע הנוצרי ושל זה הישמעאלי... אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן העולם לעבוד את ה' ביחד...". יחוד ה' הוא הביטוי החיובי של ביעור ע"ז "עיקרי הדת שהוא ייחוד השם ואיסור עכו"ם"⁷⁹, זו מגמת אברהם אבינו וזהו תפקיד מלך המשיח. ברור שחזון זה בא לידי ביטוי גם בהלכות ולכן כיון שהחזון והיעוד אוניברסאליים הם, גם ההלכות לא יצטמצמו רק לא"י ולז' האומות אלא יופנו לכל העולם, הן במובן הגיאוגרפי והן בזה האנושי.

בעלי התוספות ראו את הדברים אחרת. לדידם אין קשר כה הדוק בין ההלכות לבין חזון אחרית הימים, ויתכן שאף את אותם ימי אחרית ראו הם באופן יותר לאומי ופחות אוניברסאלי. לכן לשיטתם אין מקום להרחיב את האיסורים מעבר למה שפשט הפסוקים מגלה והיא המלחמה בז' העמים דווקא.

XIV. הערה עקרונית בשולי הדברים

לכך יש להוסיף עוד נקודה עקרונית. עמדה פרשנית זו של התוספות לצמצם את איסורי התורה יש לה השלכות מעשיות מאוד. בקובעם שאין איסור בכריתת ברית עם האומות שאינם מז' העמים, הקלו הם על חיי היום יום של היהודים ששכנו בקרב אומות העולם, ונאלצו לנהל עימם קשרי מו"מ. נתון זה מצטרף לרבים אחרים בבחינת דרך התמודדותם של ראשוני אשכנז נוכח אורח החיים של היהודים שנראה סותר לא אחת את כללי ההלכה, כדוגמת אלה המנויים במסכת ע"ז. לעיתים, פער זה יצר הבנה מחודשת של המקורות, והדברים ארוכים. פרופ' יעקב

76. משמעותו של ביטוי זה אינה גיור המוני של שאר האומות, אלא דביקות בידיעת ה'. עיין בספר "עקרונות מדיניים במשנת הרמב"ם" (לעיל הערה 44) עמ' 8 - 227 בפרט ו 227 - 242 בכלל.

77. רמב"ם הלכות מלכים פרק יב, ד.

78. השמטות הצנזורה להל' מלכים יא, ד.

79. רמב"ם הלכות איסורי ביאה פרק יד הלכה ב.

כ"ץ ז"ל הירבה לעסוק בנידון, עיין בספריו: "מסורת ומשבר" פרק ג', "הלכה וקבלה" בפרק "שלשה משפטים אפולוגטיים בגלגוליהם", ובספרו "בין יהודים לגויים".

לעומת בעלי התוספות שישבו בין קהילות נוצריות, ישב הרמב"ם בין מוסלמים. שאלות הקיום של בעלי התוספות לא עלו על שולחנו ולפיכך כתב הוא את הדברים כעולה ממשמעותם הפשוטה.

על פי הבדל עקרוני זה ניתן להסביר את מחלוקתם המפורסמת של הרמב"ם ובעלי התוספות לגבי הגדרת הנצרות. בעלי התוספות ראו בנוצרים ע"ז בשיתוף, המותרת להם (סנהדרין סג: תוד"ה אסור), בדעת הרמב"ם לגבי ע"ז בשיתוף, האם אסורה או מותרת לבני נח נחלקו פרשנים (עיין תחומין יט' עמודים 2 - 151), אך אין זה משמעותי, שכן הרמב"ם ראה בנוצרים ע"ז לכל דבר (הלי מאכלות אסורות יא, ז ותשובותיו, מהדורת בלאו סי' תמח) לענ"ד, אין להמעיט את משקלו של הנימוק ההסטורי בקביעת עמדתם.

בדברינו אלה זכינו לכוון לדברים דומים שכתב הרב אברהם שפירא שליט"א לגבי היתר המכירה. בהסבירו את המחלוקת האם לסמוך על היתר כתב: (בהקדמתו למדריך השמיטה לצרכן, תשמ"ז) "...אם כי רבו חכמי התורה שנטו לחומרא, הרבנים מארי דארעא שנשאו בעול ההוראה של הציבור, הורו למעשה כפי הגאונים שסמכו על היתר המכירה, וכפי שכתב הגרא"ד תאומים... שבזמן שהיה בחו"ל היה נוטה לאיסור, אבל כשעלה לארץ נתמנה כרבה של י-ם וראה את המצב לאשורו, שינה באמת דעתו להיתרא" (תודתי לרב מוטי גודמן שהפנה אותי למקור זה).

הווה אומר: משקל החזון העתידי לגבי עמדת התוספות בנידון מול צרכי ההווה קטן לעומת משקלו אצל הרמב"ם.